

Ερευνώντας τον κόσμο του παιδιού

Τόμ. 8 (2008)

Η ψυχολογική αναπτυξιακή έρευνα στο πεδίο της προσχολικής αγωγής: Οι διεθνείς τάσεις και η ελληνική εμπειρία

Κωνσταντίνος Πετρογιάννης (Konstantinos Petrogiannis)

doi: [10.12681/icw.18216](https://doi.org/10.12681/icw.18216)

Copyright © 2018, Ερευνώντας τον κόσμο του παιδιού

Άδεια χρήσης [Creative Commons Αναφορά-Μη Εμπορική Χρήση 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Πετρογιάννης (Konstantinos Petrogiannis) Κ. (2008). Η ψυχολογική αναπτυξιακή έρευνα στο πεδίο της προσχολικής αγωγής: Οι διεθνείς τάσεις και η ελληνική εμπειρία. *Ερευνώντας τον κόσμο του παιδιού*, 8, 140–154.
<https://doi.org/10.12681/icw.18216>

Η ψυχολογική αναπτυξιακή έρευνα στο πεδίο της προσχολικής αγωγής: Οι διεθνείς τάσεις και η ελληνική εμπειρία

Περίληψη

Πολλά κράτη αναγνωρίζουν όλο και περισσότερο τη σημασία που έχουν για την ομαλή ψυχολογική ανάπτυξη των παιδιών τα προσχολικά πλαίσια αγωγής χρηματοδοτώντας μεγάλη έκταση έρευνες ούτως ώστε να λάβουν πολιτικές αποφάσεις και να προβούν σε σχετικές πράξεις στη βάση έγκυρων, αξιόπιστων και επαρκών επιστημονικών ευρημάτων και προτάσεων. Στην Ελλάδα, ωστόσο, ελάχιστα μόνο μεμονωμένες ερευνητικές προσπάθειες έχουν καταγραφεί τα τελευταία χρόνια ενώ και οι όποιες πολιτικές αποφάσεις έχουν ληφθεί στερούνται επαρκούς εντόπιας επιστημονικής τεκμηρίωσης. Στο άρθρο παρουσιάζονται συνοπτικά οι τάσεις που έχουν κυριαρχήσει στο διεθνή χώρο τόσο σε επίπεδο θεωρητικού προβληματισμού όσο και εμπειρικών μελετών στην προσχολική εκπαίδευση και αγωγή, ένα σημαντικό πεδίο της εφαρμοσμένης αναπτυξιακής ψυχολογίας. Γίνεται αναφορά στην έννοια της ποιότητας των προσχολικών πλαισίων και των θεωρητικών προσεγγίσεων και εκτιμήσεών της, ενώ στη συνέχεια αναφέρονται, μέσα από μια συγκεντρωτική παρουσίαση, οι σχετικές έρευνες που έχουν διεξαχθεί στον ελληνικό χώρο και τα σημαντικότερα ευρήματά τους.

Λέξεις-κλειδιά: Προσχολική εκπαίδευση και φροντίδα, νηπιαγωγείο και παιδικός σταθμός, ποιότητα προσχολικών πλαισίων, ψυχολογική ανάπτυξη των παιδιών προσχολικής ηλικίας

The psychological developmental research in the field of preschool education: International tendencies and the Greek research experience

Abstract

A significant number of countries recognize the importance of the positive experience that the young children could gain by the attendance of a preschool setting such as day-care centres or kindergartens, depending on the age of the child, and make huge investments on long-term and large-scale research studies in order to move on informed political decisions based on sufficient valid and reliable results and proposals. By that time in Greece only a minimal number of

research efforts have been recorded the last twenty years whereas the political decisions and laws that have been put in action do not have the necessary scientific documentation. In this article, we focus on early childhood care and education settings' quality and the relevant theoretical approaches and research studies, which constitute a major area of applied developmental psychology. The main tendencies both in theory and its measurement in the international arena as well as the relevant research efforts and findings from the Greek context are reported.

Key words: Early childhood education; day care; quality of preschool settings, preschool children's development

L'enquête de la psychologie du développement dans le cadre de l'éducation préscolaire: Les tendances internationales et l'expérience grecque

Résumé

Nombreux sont les Etats qui reconnaissent de plus en plus l'importance de l'éducation préscolaire pour la croissance psychologique des enfants et qui financent une grande partie des recherches afin que des décisions politiques soient prises et que des actions adéquates soient entreprises basées sur les découvertes scientifiques fiables. En Grèce, seuls quelques minimes efforts de recherche isolés ont été enregistrés ces dernières années et le peu de décisions politiques prises sur le sujet ne se basent pas sur une documentation scientifique. Dans cet article, on peut distinguer les tendances qui ont dominé internationalement dans le domaine de l'éducation préscolaire. Il s'agit d'une approche aussi bien théorique qu'empirique qui est d'une importance significative en ce qui concerne l'application de la psychologie du développement. On se questionne sur la qualité des programmes préscolaires et leur approche théorique tandis qu'ensuite sont mentionnées, différentes enquêtes analogues effectuées en Grèce ainsi que leurs trouvailles les plus importantes.

Mots-clés: Psychologie du développement, éducation préscolaire et soin, école maternelle et jardin d'enfants, qualité des programmes préscolaires, croissance psychologique des enfants d'âge préscolaire

1. Εισαγωγή

Σ ε διεθνές επίπεδο, ο τομέας παροχής υπηρεσιών εκπαίδευσης και φροντίδας (early childhood education & care) για μικρά παιδιά έχει αποτελέσει έναν από τους σημαντικότερους τομείς της εφαρμοσμένης αναπτυξιακής ψυχολογίας (βλ. Lerner et al., 2005. Zigler & Finn-Stevenson, 1999), ένα επιστημονικό πεδίο που από το 1995 και μετά έχει τεθεί σε νέες βάσεις με κεντρικό άξονα τη γεφύρωση του χάσματος μεταξύ αναπτυξιακής επιστήμης και πολιτικών αποφάσεων, κυρίως σε ζητήματα προνοιακής και εκπαιδευτικής πολιτικής που αφορούν το παιδί προσχολικής και πρωτοσχολικής ηλικίας. Ορισμένοι από τους λόγους που οδήγησαν στην ανάδειξη της σημασίας της σχέσης είναι:

- οι υπηρεσίες φροντίδας και εκπαίδευσης για τα παιδιά προσχολικής ηλικίας καλύπτουν τόσο την εξυπηρέτηση των αναγκών των εργαζόμενων γονέων όσο και την κάλυψη σωματικών, κοινωνικο-συναισθηματικών και εκπαιδευτικών αναγκών του ίδιου του παιδιού,
- η καθολική αναγνώριση του γεγονότος ότι τα πρώτα 5-6 χρόνια της ζωής έχουν καθοριστική σημασία για την γνωστική, σωματική, κοινωνική και συναισθηματική ανάπτυξη του ατόμου,
- τα προσχολικά πλαίσια προσφέρονται για την επίτευξη κοινωνικών και μαθησιακών στόχων: προαγωγή της ανάπτυξης, προετοιμασία για το σχολείο, πρόωμη παρέμβαση για παιδιά που έχουν ανάγκη ή χρειάζονται βοήθεια κτλ.,
- η ίδια η ιστορία των υπηρεσιών αυτών με τους υποστηρικτές και τους επικριτές τους (παιδίατροι, ψυχολόγοι, ψυχίατροι, παιδαγωγοί) που λειτούργησαν με γνώμονα τις προσωπικές αξίες και τα πιστεύω, τις πολιτικές θέσεις και τις ιδεολογίες σε σχέση με την λειτουργία της οικογένειας και το ρόλο του κράτους αλλά και την ανάπτυξη των παιδιών,
- η ανάπτυξη και εδραίωση αναπτυξιακών θεωριών, ήδη από τη δεκαετία του 1960, που εκτείνονται από το επίπεδο του ατόμου ή της δυάδας σε αυτό του ευρύτερου κοινωνικο-πολιτισμικού περιβάλλοντος. Αναγνωρίζεται η σημασία του οικογενειακού και του εξωοικογενειακού πλαισίου και το ενδιαφέρον μετατοπίζεται στη διερεύνηση των πιθανών συνεπιδράσεων τους στην ανάπτυξη των παιδιών. Σημαντικότερη δε από αυτές προβάλλει η οικοσυστημική θεώρηση του Urie Bronfenbrenner (2005. βλ. και Πετρογιάννης, 2003), ο οποίος είναι και θεωρητικός πατέρας του Head Start, του σημαντικότερου ίσως αντισταθμιστικού προγράμματος στην προσχολική αγωγή, στο διεθνές χώρο (βλ. Roopnarine & Johnson, 2006).

Είναι δεδομένο ότι ερευνητές, πολιτικοί, ειδικοί στο χώρο ανάπτυξης του παιδιού και γονείς, έχουν αποδεχτεί ότι η προσχολική φροντίδα και εκπαίδευση αποτελεί ένα γεγονός του σημερινού τρόπου ζωής μιας οικογένειας, μια μόνιμη και σταθερή κατάσταση των σύγχρονων κοινωνιών (Blum, 1983). Εξίσου δεδομένο όμως είναι και το γεγονός ότι διάφοροι παράγοντες από το ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο, όπως η κυρίαρχη οικονομική ιδεολογία και η δομή της αγοράς εργασίας, η γυναικεία απασχόληση καθώς και οι στάσεις της κοινωνίας έναντι των εργαζομένων μητέρων με μικρά παιδιά, επηρεάζουν την κοινωνική πολιτική και, κατά συνέπεια, τη λειτουργία των φορέων παροχής προσχολικών προγραμμάτων, αλλά, και κατ' επέκταση, την ίδια την ανάπτυξη των παιδιών που μετέχουν σ' αυτές τις διαδικασίες ως αποτέλεσμα της ποσότητας και ποιότητας των εμπειριών που λαμβάνουν από τα πλαίσια αυτά. Με άλλα λόγια, η έκταση των εμπειριών που έχουν τα παιδιά από το προσχολικό πλαίσιο και οι επιδράσεις τους εξαρτάται από την *οικολογία* της παιδικής φροντίδας και αγωγής, η οποία εκτείνεται από την οικογένεια έως την εκάστοτε κυβέρνηση που είναι υπεύθυνη για την προνοιακή και εκπαιδευτική πολιτική της χώρας. Αυτός είναι εξάλλου και ο λόγος που σε αρκετές χώρες οι πολιτικοί φορείς έχουν στραφεί στην έρευνα (βλ. για παράδειγμα την περίπτωση της Μεγ. Βρετανίας), από τα ευρήματα της οποίας, παίρνουν πληροφορίες σχετικά με τις συνθήκες των περιβαλλόντων παροχής φρο-

ντίδας και εκπαίδευσης και τους τρόπους με τους οποίους τα παιδιά που βρίσκονται σε ένα τέτοιο πλαίσιο (ιδίως όταν αυτό είναι ομαδικού τύπου) μπορούν να πετύχουν την καλύτερη δυνατή ανάπτυξη, γνωστικά, γλωσσικά, κοινωνικά, συναισθηματικά, σωματικά (βλ. Melhuish & Πετρογιάννης, 2007).

2. Η αναπτυξιακή έρευνα στο διεθνή χώρο

Η αναγνώριση αυτών και πολλών άλλων παραμέτρων ώθησε τους αναπτυξιακούς ψυχολόγους-ερευνητές και τους ειδικούς του χώρου της πρώιμης φροντίδας και αγωγής να καταβάλουν σημαντική ερευνητική προσπάθεια ώστε να δώσουν απαντήσεις σε διάφορα μείζονα ερωτήματα που αφορούν την ανάπτυξη των παιδιών και, κατ' επέκταση, να ενημερώσουν τους πολιτικούς φορείς σχετικά με τη λήψη μέτρων προς όφελος των παιδιών, όπως: Κάνει ή όχι καλό στα παιδιά η παρακολούθηση ενός παισίου όπως ο παιδικός σταθμός; Από ποια ηλικία μπορεί να ξεκινήσει ένα παιδί την παρακολούθηση ενός τέτοιου παισίου; Είναι μύθος ή εμπειρική πραγματικότητα ότι «τα παιδιά που πάνε σε παιδικό σταθμό γίνονται πιο κοινωνικά»; Ποιες οι προϋποθέσεις; Ποια είναι εκείνα τα στοιχεία που χαρακτηρίζουν την καλή ποιοτική λειτουργία των λεγόμενων «εξωοικογενειακών παισίων παροχής φροντίδας και εκπαίδευσης»; Πόσο επιδρούν οι εμπειρίες αυτές στη κοινωνική, γνωστική και γλωσσική ανάπτυξη των παιδιών; Σε ποιο βαθμό συμβάλει η ίδια η οικογένεια και τα χαρακτηριστικά της στην αναπτυξιακή πορεία των παιδιών που έχουν παράλληλα και την εμπειρία ενός εξωοικογενειακού παισίου παροχής ημερήσιας φροντίδας και αγωγής; κ.ά.

Η έναρξη παρακολούθησης ενός προσχολικού παισίου, που διαφέρει σε επίπεδο εμπειριών από εκείνες του σπιτιού, σηματοδοτεί αυτό που ονομάζουμε *κρίση* (η οποία μπορεί να ενισχυθεί καμιά φορά και από άλλες παράλληλες αλλαγές όπως μετακομίσεις, γέννηση ενός αδελφού, σχολική ένταξη ενός μεγαλύτερου αδελφού, είσοδος ή αποχώρηση γιαγιάς ή παππού ή άλλων συγγενών κ.ά.). Μια τέτοια «κρίση», η οποία δημιουργεί με τη σειρά της μια ανάγκη προσαρμογής, ουσιαστικά δημιουργείται –και πάντα ως συνάρτηση της ηλικίας του παιδιού όταν πρωτοσυμβαίνει– από την συναίσθηση του αποχωρισμού από την μητέρα που ως τότε φρόντιζε το παιδί αποκλειστικά ή σχεδόν αποκλειστικά. Ένα τέτοιο άγχος βιώνεται ως «άγχος αποχωρισμού», μέρος της φυσικής διαδικασίας ανάπτυξης του συναισθηματικού δεσμού (attachment).

Η όλη προσπάθεια από την πλευρά των ψυχολόγων ξεκίνησε κατά τη δεκαετία του 1960 προκειμένου να απαντήσουν στο αγωνιώδες ερώτημα, ως απόρροια της επίδρασης της θεωρίας του *δεσμού* του John Bowlby (βλ. Μπούουλμπυ, 1995), εάν ο αποχωρισμός του παιδιού από τη μητέρα σε καθημερινή βάση μπορεί να λειτουργήσει ανασταλτικά στην αναπτυξιακή του πορεία.

Η συναφής αναπτυξιακή έρευνα (η πλειονότητα των ερευνών διεξήχθη στις ΗΠΑ και ορισμένες Ευρωπαϊκές χώρες όπως Μεγ. Βρετανία και Σουηδία) πέρασε μέσα από τρία σχετικά ευδιάκριτα «κύματα» (Πετρογιάννης & Melhuish, 2001). Ένα δε από τα χαρακτηριστικά της είναι ότι τα ευρήματα στα οποία κατέληξαν ορισμένες φορές οι έρευνες είναι αντιφατικά όσον αφορά τις επιδράσεις στην ανάπτυξη των παιδιών και

αυτό γιατί το ίδιο το πλαίσιο της προσχολικής φροντίδας και εκπαίδευσης συνιστά ένα σύνθετο, ανομοιογενές περιβάλλον με πλήθος πηγών επιρροών και διασυνδέσεων:

1ο κύμα έρευνας (ως τα μέσα του 1970): *Οι αναπτυξιακές επιδράσεις της ημερήσιας φροντίδας* (συγκριτική, ψυχομετρική προσέγγιση). Σημείο-κλειδί κατά την περίοδο αυτή αποτελεί η βασική θέση της θεωρίας του Bowlby περί της σημαντικότητας και μοναδικότητας του συναισθηματικού δεσμού που αναπτύσσεται μεταξύ του βρέφους και της μητέρας του και της καθοριστικής επίδρασης που έχει στην διαμόρφωση ενός υγιούς και συναισθηματικά ασφαλούς παιδιού και αργότερα ενήλικα. Αφορμή αποτέλεσαν οι ισχυρισμοί ότι οι επαναλαμβανόμενοι, καθημερινοί αποχωρισμοί μπορεί να αποδυναμώσουν το δεσμό με τη μητέρα.

Οι έρευνες ασχολήθηκαν με το αν η ημερήσια φροντίδα είναι γενικά «καλή ή κακή» και «πόση βλάβη» μπορεί να προκαλέσει στα βρέφη και τα νήπια με δεδομένη την εκτός σπιτιού επαγγελματική απασχόληση της μητέρας. Οι έρευνες ήταν κατά βάση συγκριτικές. Το βρέφος και το νήπιο άρχισαν να μπαίνουν στο επίκεντρο της έρευνας. Οι συναφείς έρευνες εστίαστηκαν σε 3χρονα και 4χρονα παιδιά που παρακολουθούσαν κάποιο παιδικό σταθμό (συνήθως 'υψηλών' προδιαγραφών) και τα κεντρικά τους ερωτήματα ήταν: Ποιες είναι οι συνέπειες της ημερήσιας φροντίδας στην ανάπτυξη των βρεφών και των μικρών παιδιών; Πόση βλάβη προκαλείται στα βρέφη και τα μικρά παιδιά από το γεγονός ότι η μητέρα εργάζεται; Πόσο επιβλαβής είναι η εξωοικογενειακή αυτή εμπειρία για τα παιδιά;

2ο κύμα έρευνας (μέσα του 1970 ως τα μέσα του 1980): *Τα χαρακτηριστικά της ποιότητας*. Προέκυψε από την αναγνώριση της αδυναμίας να καταλήξουν οι προγενέστερες έρευνες σε γενικά συμπεράσματα μέσα από τις «απλοϊκές» συγκρίσεις μεταξύ των πλαισίων εξωοικογενειακής και οικογενειακής φροντίδας. Βάση δε των ερευνών αποτέλεσε η υπόθεση ότι η πορεία ανάπτυξης των παιδιών, μπορεί να διαφέρει ως συνέπεια των διαφορετικών τύπων προσχολικών πλαισίων και κυρίως των ποιοτικών χαρακτηριστικών τους.

3ο κύμα έρευνας (μέσα του 1980 – δεκαετία 1990): *Η αλληλεπίδραση των περιβαλλόντων* (οικοσυστημική προσέγγιση). Κυρίαρχο στοιχείο αποτελεί η αναγνώριση ότι η φροντίδα και το μέγαλωμα του παιδιού είναι μια «συνεργατική προσπάθεια». Κατά συνέπεια, οι όποιες επιδράσεις διαπιστώνονται στην ανάπτυξη του παιδιού αποτελούν, δυνάμει, το «προϊόν» της αλληλεπίδρασης μεταξύ οικογενειακού και εξωοικογενειακού περιβάλλοντος.

Καταλυτική επίδραση στην ανάπτυξη του ρεύματος αυτού ερευνών έπαιξε η *θεωρία οικολογικών συστημάτων* του Urie Bronfenbrenner (βλ. Πετρογιάννης, 2003), η οποία εφαρμοζόμενη στο χώρο της εφαρμοσμένης αναπτυξιακής ψυχολογίας στην προσχολική φροντίδα και αγωγή απαιτεί την παράλληλη μελέτη τριών «συστημικών» μονάδων: α) των ψυχοκοινωνικών και δομολειτουργικών χαρακτηριστικών των υπηρεσιών παροχής εξωοικογενειακής φροντίδας και αγωγής, β) των χαρακτηριστικών της οικογένειας, και γ) των ατομικών χαρακτηριστικών των παιδιών. Κεντρικά ερωτήματα ήταν: Μπορούμε να εντοπίσουμε αξιόπιστα συστατικά στοιχεία της καλής εξωοικογενειακής φροντίδας και αγωγής και ποια είναι αυτά; Ποια η σχέση τους με το οικογενειακό περιβάλλον και τα χαρακτηριστικά του; Πως συνδυάζονται τα ποιοτικά

στοιχεία του εξωοικογενειακού και οικογενειακού περιβάλλοντος ώστε να ερμηνεύσουμε τις επιδράσεις στην συνολική ανάπτυξη των παιδιών;

3. Η κεντρική έννοια της «ποιότητας» του προσχολικού πλαισίου

Η πρόοδος που σημειώθηκε στην έρευνα σχετικά με τις επιδράσεις της προσχολικής φροντίδας και αγωγής στην ανάπτυξη των παιδιών, κατέδειξε την τεράστια σημασία της παρεχόμενης *ποιότητας* των προσχολικών περιβαλλόντων αφού, στο πλαίσιο διαφόρων μελετών έχει καταστεί αν όχι ο κύριος αιτιολογικός παράγοντας των αναπτυξιακών διαφορών που παρατηρούνται, τουλάχιστο μείζονος σημασίας συμμεταβλητή.

Η ποιότητα –πέρα από το γεγονός ότι τίθεται ζήτημα ως προς τίνος τα δικαιώματα ορίζεται (...του παιδιού; ... των γονέων; ή ... των εργαζομένων;)– ως έννοια έχει χαρακτηριστεί ως μια ευαίσθητη και πολύπλευρη εννοιολογική δομή η οποία χρειάζεται προσεκτική μέτρηση και ερμηνεία. Μέσα από τις επιστημονικές τοποθετήσεις απέναντι στο περιεχόμενο, την χρηστικότητα, και τη λειτουργικότητά της έχουν αναδειχθεί δύο βασικές, επιστημολογικές κατά βάση, τάσεις οι οποίες θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν μάλλον ως αλληλοσυμπληρούμενες παρά ως αλληλοαποκλειόμενες:

i. Η νεότερη *μεταμοντέρνα, μεταστρουκτουραλιστική* προοπτική (με κυριότερους εκπροσώπους τους Peter Moss (Μεγ. Βρετανία), Gunilla Dahlerg (Σουηδία), Alan Pence (Καναδάς) κ.ά. (Dahlerg et al., 1999), η οποία με έντονες επιρροές από την σύγχρονη ευρωπαϊκή κοινωνιολογική σκέψη και με ερείσματα στη φιλοσοφική προσέγγιση των Adorno, Horkheimer, Σχολής της Φρανκφούρτης και στην κοινωνιολογική σκέψη του Michel Foucault, αναδεικνύει τη σημασία της *διεργασίας* στον ορισμό της ποιότητας (ποιος εμπλέκεται, τι διαδραματίζεται) και τονίζει τον *υποκειμενικό, σχετικό, δυναμικό* και *αξιακό* χαρακτήρα της έννοιας, που νοείται μόνο *στο πλαίσιο των κοινωνικών και πολιτισμικών παραμέτρων* του εκάστοτε κοινωνικού συστήματος, συμπεριλαμβανομένων της *ετερότητας* και της *πολυπολιτισμικότητας* του.

Στο πλαίσιο της προσέγγισης αυτής δεν νοούνται «υπηρεσίες» (services) αλλά *θεσμοί* φροντίδας και αγωγής για την προσχολική ηλικία (early childhood education & care institutions) εφόσον δεν τίθεται ζήτημα πελατειακών σχέσεων και σχέσεις προσφοράς και ζήτησης αλλά τα προσχολικά πλαίσια υπάρχουν γιατί εξυπηρετούν τις ανάγκες και τα δικαιώματα της κοινωνίας των πολιτών και ως θεσμοί φέρουν πολιτισμικά και συμβολικά στοιχεία.

Παιδαγωγική αντανάκλαση αυτής της προσέγγισης αποτελεί το μοντέλο προσχολικής αγωγής του Reggio Emilia (Ιταλία), της Meadow Lake (Καναδάς) και της Στοκχόλμης.

ii. Η παλαιότερη, η *στρουκτουραλιστική* προσέγγιση, από την άλλη, ήταν η πρώτη ιστορικά, και κυρίαρχη θα λέγαμε έως και σήμερα, προσέγγιση γύρω από την εκτίμηση και ανάδειξη της σημασίας της ποιότητας στα προσχολικά πλαίσια, με κύρια χα-

ρακτηριστικά τον προσδιορισμό μερήσιμων δεικτών που μπορούν να λειτουργήσουν προγνωστικά κατά την μελέτη και εκτίμηση των αναπτυξιακών αποτελεσμάτων των παιδιών.

Παιδαγωγική αντανάκλαση αυτής της προσέγγισης αποτελεί το μοντέλο των Αναπτυξιακά Κατάλληλων Πρακτικών (Developmentally Appropriate Practices) όπως αναπτύχθηκε από τον αμερικανικό Εθνικό Οργανισμό για την Εκπαίδευση των Μικρών Παιδιών (National Association for the Education of Young Children-NAEYC) (Bredenkamp & Copple, 1997). Ένα σημείο, ωστόσο, που θα πρέπει να αναφερθεί εδώ είναι ότι η μορφή παροχής υπηρεσιών προσχολικής φροντίδας και αγωγής για παιδιά των ηλικιακών ομάδων 0-3 και 3-6 ετών συχνά διαφέρει και, κατ' αναλογία, παρατηρούνται διαφορές και στα ερευνητικά ευρήματα μεταξύ των δύο αυτών ομάδων.

Με αναφορά στην δεύτερη αυτή προσέγγιση της ποιότητας, πολλοί οργανισμοί και ερευνητές έχουν επιχειρήσει να περιγράψουν και να μερήσουν την ποιότητα των υπηρεσιών προσχολικής αγωγής. Στο πλαίσιο των ποσοτικών αυτών προσεγγίσεων, παρά μέσω της ανάλυσης της ιδεολογίας, έχουν υιοθετηθεί δύο βασικές τακτικές εκτίμησης της ποιότητας των παρεχόμενων υπηρεσιών:

(α) Εκτίμηση συγκεκριμένων/ειδικών διαστάσεων, οι οποίες, με τη σειρά τους, αναλύονται σε χαρακτηριστικά:

i. της *δομής*: πτυχές του περιβάλλοντος, οι οποίες μπορούν να ρυθμιστούν μέσω των κανονισμών λειτουργίας όπως είναι η αναλογία ενηλίκων/παιδιών, το μέγεθος της ομάδας παιδιών στην τάξη, η εκπαίδευση και η επαγγελματική κατάρτιση των παιδαγωγών, παράμετροι που αφορούν την υγιεινή και την ασφάλεια των παιδιών, το εργασιακό καθεστώς και οι συνθήκες εργασίας των παιδαγωγών, η διεύθυνση του προσχολικού πλαισίου κτλ.

Συχνά οι παράγοντες αυτοί χρησιμοποιούνται συνδυαστικά προκειμένου να εξαχθεί κάποιος «δείκτης» ποιότητας, και όχι ως πραγματικές μετρήσεις ποιότητας, και αυτό γιατί ενώ αυτοί οι δομικοί χαρακτήρα παράγοντες είναι πολύ πιθανό να επηρεάσουν και να διευκολύνουν τους «δυναμικούς» παράγοντες, δηλαδή την αλληλεπίδραση ενήλικα-παιδιού που αποτελούν και τον πυρήνα της ποιότητας των προσχολικών εμπειριών, δεν σημαίνει απαραίτητα ότι και την διασφαλίζουν.

Σταθερό εύρημα όλων σχεδόν των ερευνών (από τα τέλη της δεκαετίας του 1970 και μετά), είναι ότι οι πλέον καθοριστικές μεταβλητές που αναφέρονται στο εξωοικογενειακό πλαίσιο παροχής φροντίδας και αγωγής (κυρίως ομαδικού τύπου) είναι: το μέγεθος της ομάδας παιδιών στην τάξη, η αναλογία παιδαγωγών/παιδιών, η επαγγελματική κατάρτιση των παιδαγωγών σε θέματα ανάπτυξης του παιδιού, η επαγγελματική θέση και η μισθολογική κατάσταση των παιδαγωγών, η σταθερότητα της θέσης των παιδαγωγών και η αποφυγή των μετακινήσεων/μετατάξεων του προσωπικού (ώστε να εδραιωθούν οι σχέσεις με τα παιδιά), το πρόγραμμα δραστηριοτήτων (αναπτυξιακά κατάλληλες δραστηριότητες), ο εξοπλισμός και οι συνθήκες στέγασης, οι συνθήκες υγιεινής και ασφάλειας κτλ.

ii. της *διαδικασίας* (ή *δυναμικών* χαρακτηριστικών): ποιοτικές διαστάσεις του περι-

βάλλοντος παροχής φροντίδας, οι οποίες δεν υπόκεινται σε κανονισμούς λειτουργίας όπως στοιχεία της κοινωνικής, γνωστικής, λεκτικής *αλληλεπίδρασης* παιδιών και παιδαγωγών, η συμπεριφορά των παιδαγωγών και το ύφος της τάξης, το είδος και η πικιλία των κτλ.

Οι σχετικές έρευνες έχουν αναδείξει τρεις πτυχές της κοινωνικής διεργασίας με αναφορά στην αλληλεπίδραση προσωπικού-παιδιών που καθορίζουν την ποιότητα των παρεχόμενων υπηρεσιών. Έτσι, οι πτυχές εκείνες που αποκτούν ιδιαίτερη σημασία για τα παιδιά μικρότερα των τριών ετών είναι: η συναισθηματική σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ παιδιού-ενήλικα, η επικοινωνία που αναπτύσσεται μεταξύ τους και, η διαθεσιμότητα και ετοιμότητα ανταπόκρισης της παιδαγωγού στα μηνύματα του παιδιού. Για τα παιδιά μεγαλύτερα των τριών ετών: οι μαθησιακές ευκαιρίες και οι εκπαιδευτικές διαστάσεις του προσχολικού προγράμματος

(β) «Σφαιρικές εκτιμήσεις» της παρεχόμενης ποιότητας, όπου λαμβάνονται υπόψη και συνεκτιμώνται ένα σύνολο περιοχών του προσχολικού προγράμματος και εξάγεται ένας γενικός δείκτης (ή/και δείκτης που αφορούν στις επιμέρους ενότητες) του επιπέδου της παρεχόμενης ποιότητας (Barnes, 2001).

4. Η έρευνα στην Ελλάδα

Στην Ελλάδα, σε αντίθεση με ό,τι από χρόνια συμβαίνει στο εξωτερικό, η έρευνα παραμένει σχεδόν σε «εμβρυϊκό» στάδιο αφού τα ζητήματα που αφορούν την προσχολική περίοδο και μάλιστα ό,τι είναι πέρα από το χώρο του ελληνικού νηπιαγωγείου, συναντούν την απαξίωση, την αδιαφορία, την προχειρότητα και άλλους αρνητικά φοροτισμένους χαρακτηρισμούς με ελάχιστες εξαιρέσεις.

Τη στιγμή που πολλά άλλα ευρωπαϊκά και μη κράτη επενδύουν σημαντικά ποσά στην προσχολική και πρωτοσχολική ηλικία προκειμένου να ετοιμάσουν όσο το δυνατό καλύτερα τα παιδιά για την πορεία τους στο σχολείο στην Ελλάδα κάτι τέτοιο δεν είναι επιτρεπτό ούτε σε επίπεδο πρόθεσης (Melhuish & Petrogiannis, 2006).

Ο όρος «ποιότητα» σπανίως συναντάται. Ούτε καν στην μέχρι σήμερα σχετική νομοθεσία για την λειτουργία των υπηρεσιών/χώρων για τα παιδιά προσχολικής ηλικίας. Σε αντίθεση με το εξωτερικό, όπου τουλάχιστον με βάση την διεθνή εμπειρία, η διαμόρφωση μιας πετυχημένης πολιτικής γίνεται στη βάση ενημερωμένων από την έρευνα ευρημάτων. Στη χώρα μας, ωστόσο, δεν συναντάται μια τέτοια λογική ακολουθία, έστω και για τις ελάχιστες αποφάσεις που έχουν ληφθεί σε επίπεδο πολιτικής και αφορούν αυτόν τον «ευαίσθητο» κυριολεκτικά χώρο του κοινωνικού και εκπαιδευτικού γίγνεσθαι.

Έτσι, αν και οι παιδαγωγικές διαστάσεις της προσχολικής εκπαίδευσης και φροντίδας έχουν τεθεί στο επίκεντρο κάποιων σχετικών διαπραγματεύσεων, με έμφαση στην ανάπτυξη παιδαγωγικών προγραμμάτων και δραστηριοτήτων, την μελέτη προαναγνωστικών και προμαθηματικών δεξιοτήτων, οι μελέτες, οι οποίες έχουν διεξαχθεί την τελευταία δεκαετία, που ενσωματώνουν στοιχεία μελέτης της ποιότη-

τας των προσχολικών πλαισίων των παιδικών σταθμών και ακόμα περισσότερο σε σχέση με τις ψυχολογικές-αναπτυξιακές διαστάσεις του παιδιού είναι ελάχιστες (βλ. Πίνακας 1α και 1β).

Πίνακας 1α

Ελληνικές έρευνες που ενοσωματώνουν στοιχεία της ποιότητας

Χρόνος	Συγγραφείς	Τίτλος εργασίας
1988	Τσιάντης, Ι. κ.συν.	Προκαταρκτικές παρατηρήσεις από την αξιολόγηση της Κλίμακας Παροχής Παιδικής Μέριμνας της Παγκόσμιας Οργάνωσης Υγείας σε παιδικούς σταθμούς της Αθήνας.
1991	Tsiantis, J. et al.	Development of a WHO Child Care Facility Schedule (CCFS): A pilot collaborative study.
1995	Dragonas, T. et al.	Assessing quality day care: the Child Care Facility Schedule.
1988	Papaprokopiou, N.	Les structures d'accueil pour les enfants de moins de trois ans en Grèce. Réflexions critiques et perspectives d'avenir.
1997	Παπαθανασίου, Α.	Προγράμματα και δραστηριότητες στους Κρατικούς Παιδικούς Σταθμούς.
1998	Laloumi-Vidali, E.	Parental expectations of early childhood services for preschool children: The case of public change in Greece.
1999	Tsakiri, Th.	A survey of parental, teachers', and local authority's perception of nursery provision within a single district of Athens.
2003	Αναπτυξιακή Εταιρεία Δήμου Αθηναίων (ΑΕΔΑ)	Έρευνα για την υφιστάμενη κατάσταση των βρεφονηπιακών σταθμών της πρωτεύουσας. Ανάλυση – Συμπεράσματα.
2005	ΕΕΤΑΑ	Καταγραφή παιδικών και βρεφονηπιακών σταθμών των ΟΤΑ.

Πίνακας 1β

Ελληνικές έρευνες που αναφέρονται στη σχέση στοιχείων της ποιότητας των προσχολικών πλαισίων και της ψυχολογικής ανάπτυξης των μικρών παιδιών

Χρόνος	Συγγραφείς	Τίτλος εργασίας
1992	Λαμπίδη, Α., & Πολέμη-Τοδούλου, Μ.	Το παιδί προσχολικής ηλικίας: Θεσμοί της πολιτείας, χώρος και διαδικασίες κοινωνικής ένταξης στη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα.
1995	Petrogiannis, K.	Psychological development at 18 months of age as a function of child care experience in Greece.
2001	Μάντζιου, Τ.	Οι ερωτήσεις των παιδιών, η ποιότητα του παιδικού σταθμού και τα συναισθήματα της μητέρας.

5. Τα ευρήματα σε σχέση με την ποιότητα

Οι ελάχιστες αυτές έρευνες διαφέρουν ως προς την μεθοδολογική προσέγγιση και τη χρονική στιγμή διεξαγωγής τους. Ωστόσο, συγκλίνουν σε ορισμένα βασικά σημεία και τα συμπεράσματα που αφορούν στα βασικά χαρακτηριστικά της λειτουργίας είναι λίγο ως πολύ κοινά (Παπαπροκοπίου, 2003).

Ορισμένα στοιχεία για την ποιοτική λειτουργία των παιδικών σταθμών στην περιοχή της Αθήνας προέρχονται από την έρευνα του Τσιάντη και συν. (1991. Dragonas et al., 1995), που έγινε στα πλαίσια ενός προγράμματος για την ανάπτυξη ενός εργαλείου εκτίμησης της παρεχόμενης ποιότητας (Child Care Facility Schedule-CCFS / Κλίμακα Αξιολόγησης Παροχής Παιδικής Μέριμνας), που λαμβάνει υπόψη τις διαπολιτισμικές ιδιαιτερότητες των συστημάτων παροχής ημερήσιας φροντίδας και αγωγής για την πρώιμη και προσχολική ηλικία.

Μία από τις ελάχιστες ελληνικές μελέτες, που ασχολήθηκε με τη σχέση ποιότητας του εξωοικογενειακού πλαισίου παροχής φροντίδας και αγωγής και ανάπτυξης των παιδιών ηλικίας 3-5 ετών, ήταν αυτή των Λαμπίδη και Πολέμη-Τοδούλου (1992) από το Ινστιτούτο Υγείας του Παιδιού και στην οποία συμμετείχαν 60 παιδικοί σταθμοί του ευρύτερου δημόσιου και του ιδιωτικού φορέα.

Στο πλαίσιο αυτής της εργασίας αναπτύχθηκε μια άλλη κλίμακα για την Αξιολόγηση του Προσχολικού Περιβάλλοντος όπου αξιολογούνται 187 στοιχεία που ανήκουν σε 7 ενότητες χαρακτηριστικών που αποδίδουν την συνολική εικόνα της ποιότητας του προσχολικού πλαισίου (φυσικός χώρος: εσωτερικός και εξωτερικός – υλικός εξοπλισμός – πρόγραμμα δραστηριοτήτων – ανθρώπινο δυναμικό – συναλλαγές παιδιών, παιδαγωγών-παιδιών, προσωπικού – σχέση με γονείς – σύνδεση με κοινότητα).

Διαπιστώθηκαν διαφορές μεταξύ των ιδιωτικών, κρατικών και δημοτικών παιδικών σταθμών που εξέφραζαν και έναν ιδιαίτερο προσανατολισμό. Σε γενικές γραμμές:

- οι ιδιωτικοί παιδικοί σταθμοί έδειχναν να εστιάζουν τη λειτουργία τους στην κατεύθυνση κάλυψης των αναγκών του παιδιού, ο μέσος όρος ηλικίας των παιδαγωγών ήταν μικρότερος από το μέσο όρο ηλικίας των παιδαγωγών που λειτουργούσαν στα πλαίσια των δύο άλλων τύπων, ορισμένοι από αυτούς παρουσίαζαν τις καλύτερες ενώ ορισμένοι άλλοι τις χειρότερες αναλογίες ενηλίκων/παιδιών, ενώ παρατηρήθηκε γενικότερα ένα μικρότερο ενδιαφέρον για τις προσωπικές και επαγγελματικές ανάγκες των ίδιων των παιδαγωγών.
- οι πρώην κρατικοί παιδικοί σταθμοί έδειχναν ένα μεγαλύτερο ενδιαφέρον στις λειτουργικές διαστάσεις του πλαισίου παροχής φροντίδας και αγωγής, διέθεταν μεγαλύτερες σε ηλικία παιδαγωγούς, μεγαλύτερη αναλογία παιδαγωγών/παιδιών, έδειχναν μεγαλύτερο ενδιαφέρον για τις επαγγελματικές ανάγκες του προσωπικού, οι παιδαγωγοί επιδίδονταν γενικότερα σε λιγότερες δραστηριότητες παιχνιδιού και σε δραστηριότητες με εκπαιδευτικό προσανατολισμό από τους άλλους δύο τύπους.
- οι δημοτικοί παιδικοί σταθμοί παρουσίαζαν περισσότερες δραστηριότητες δραματοποίησης και παίξιμο ρόλων, διέθεταν περισσότερα υλικά παιχνιδιού και «γωνιές», και ενδιαφέρονταν σε μεγάλο βαθμό για τις επαγγελματικές ανάγκες του προσωπικού.

Στην ίδια αυτή έρευνα χρησιμοποιήθηκε και το πιο γνωστό «εργαλείο» στο συγκεκριμένο χώρο, η κλίμακα Early Childhood Environment Rating Scale (ECERS / Κλίμακα Αξιολόγησης Περιβάλλοντος Πρώτης Παιδικής Ηλικίας) (Harms & Clifford, 1980), η οποία περιλαμβάνει 37 ερωτήσεις με παρατήρηση και συνέντευξη για 7 τομείς του συγκεκριμένου πλαισίου (ρουτίνες προσωπικής φροντίδας, επίπλωση και έκθεση αντικειμένων για τα παιδιά, εμπειρίες γλώσσας και συλλογισμού, λεπτές και αδρές κινητικές δραστηριότητες, δημιουργικές δραστηριότητες, κοινωνική ανάπτυξη, ανάγκες των ενήλικων). Η συγκεκριμένη κλίμακα έχει χρησιμοποιηθεί και σε μία ακόμα μελέτη (Μάντζιου, 2001).

Η ανάλυση της κλίμακας ECERS (και για τους 60 παιδικούς σταθμούς) έδειξε ότι σε γενικές γραμμές δινόταν ιδιαίτερη έμφαση στην καθαριότητα, ασφάλεια και εποπεία των δραστηριοτήτων των παιδιών, ενώ λιγότερο στην *οργάνωση των εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων, την παροχή υλικών παιχνιδιού και στις επαγγελματικές ανάγκες του προσωπικού*, ευρήματα που συμφωνούν και με άλλες μελέτες (Ραπαροκορίου, 1988. Petrogiannis & Melhuish, 1996. Μάντζιου, 2001. Τσιάντης κ.συν., 1988).

Τα υψηλότερα επίπεδα ποιότητας (σε ελάχιστες περιπτώσεις όμως άγγιξαν το «άριστο» επίπεδο) παρατηρήθηκαν στους παιδικούς σταθμούς ορισμένων οργανώσεων/συνεταιρισμών των υπαλλήλων κρατικών υπηρεσιών και σε έναν αριθμό ιδιωτικών παιδικών σταθμών, ενώ οι χαμηλότερες βαθμολογίες αφορούσαν στους πρώην κρατικούς παιδικούς σταθμούς.

Ιδιαίτερα χαρακτηριστική ήταν και η διαπίστωση έλλειψης επαρκών εξωτερικών χώρων στη διάθεση των παιδιών. Το πρόβλημα του χώρου φαίνεται να αποτελεί κοινό τόπο αναφοράς και για τους ιδιωτικούς και για τους δημόσιους (δημοτικούς πλέον) παιδικούς σταθμούς και αναγνωρίζεται και στο πλαίσιο αυτών αλλά και άλλων μελετών, ακόμα και παλαιότερων (Ραπαροκορίου, 1988), τόσο από τους γονείς (ΑΕΔΑ, 2003) όσο και από το προσωπικό (Tsakiri, 1999). Το πρόβλημα μάλιστα δεν περιορίζεται μόνο σε επίπεδο κτιριακών υποδομών αλλά και σε επίπεδο εξοπλισμού (επίπλωσης και υλικών).

Ανάλογες κλίμακες χρησιμοποιήσαμε και στην δική μας μελέτη σε 25 παιδικούς σταθμούς της ευρύτερης περιοχής της Αθήνας και πιο συγκεκριμένα την κλίμακα Infant/Toddler Environment Rating Scale (ITERS – Harms et al., 1989), το Assessment Profile for Early Childhood Programs (Abbott-Shim & Sibley, 1987) καθώς και το CCFS (Tsiantis et al., 1991), όπου διαπιστώθηκε μια υψηλή συσχέτιση μεταξύ τους, γεγονός το οποίο υποδεικνύει ότι όλες αυτές οι μετρήσεις αξιολογούν παρμφορείς πτυχές του προσχολικού περιβάλλοντος.

Πέρα από τα κοινά σημεία που αναδείχθηκαν σε σχέση με τις προηγούμενες μελέτες επιπλέον, θα πρέπει να αναφερθεί ο μεγάλος αριθμός παιδιών ανά τάξη στους πρώην Κ.Π.Σ. που έχει καταγραφεί και σε άλλες μελέτες (Μάντζιου, 2001. Ραπαροκορίου, 1988), η έμφαση στην αλληλεπίδραση και τις θετικές συναλλαγές παιδιών-προσωπικού, αλλά και μια μορφή «σχετικά αυστηρής» συμπεριφοράς.

6. Οι αντιλήψεις γονέων και παιδαγωγών

Τα παραπάνω ωστόσο, θετικά και αρνητικά, θα πρέπει να τα δει κανείς σε σχέση και με ορισμένα ακόμα ευρήματα που αφορούν απόψεις, αλλά και αιτήματα/ανάγκες, τόσο των παιδαγωγών όσο και των γονέων. Έτσι, λοιπόν, καταγράφεται έντονα και διαχρονικά η ανάγκη ενίσχυσης του προσωπικού (Παπαθανασίου, 1997. Παπαροκορίου, 1988) προκειμένου να αντιμετωπιστούν ως ένα βαθμό τα παραπάνω αναγνωρίσιμα προβλήματα.

Έχει καταγραφεί η περιορισμένη συμμετοχή των γονέων στα δρώμενα των παιδικών σταθμών και η στενή συνεργασία (αν και υπήρχαν εξαιρέσεις ανάλογα με τον τύπο/φορέα του παιδικού σταθμού) (Παπαροκορίου, 1988. ΑΕΔΑ, 2003) καθώς και το ότι το ενδιαφέρον των γονέων περιορίζεται γύρω από ζητήματα σωματικής ασφάλειας και διατροφής του παιδιού (Παπαροκορίου, 1988) όχι όμως και σε εκπαιδευτικά ζητήματα, παρά το γεγονός ότι την ίδια στιγμή προσδοκούν από τον παιδικό σταθμό να προσφέρει υπηρεσίες φροντίδας και εκπαίδευσης. Οι γονείς δίνουν ιδιαίτερη σημασία στον κοινωνικοποιητικό ρόλο των παιδικών σταθμών, αλλά την ίδια στιγμή θεωρούν υποδεέστερο «το άνοιγμα/σύνδεση του παιδικού σταθμού με την τοπική κοινωνία» (Laloumi-Vidali, 1998).

Γονείς και προσωπικό τονίζουν την ανάγκη διαρκούς επιμόρφωσης κυρίως σε θέματα ανάπτυξης και συμπεριφοράς του μικρού παιδιού, ενώ θα πρέπει να σημειωθεί η αξία και το θετικό αποτέλεσμα που είχαν καινοτομικές παιδαγωγικές προσπάθειες προς αυτή την κατεύθυνση και έχουν συντελεστεί, έστω και σε μικρό αριθμό παιδικών σταθμών του Δ. Αθηναίων όπως το πρόγραμμα “Synergie” (Αναγνωστοπούλου & Παπαροκοπίου, 2003).

7. Ποιότητα προσχολικού πλαισίου και ανάπτυξη των παιδιών

Όσον αφορά τη σχέση των εμπειριών των παιδιών από τα προσχολικά προγράμματα των παιδικών σταθμών και πτυχών της ψυχολογικής τους ανάπτυξης, από τις ελάχιστες έρευνες που έχουν διεξαχθεί προς αυτή την κατεύθυνση προέκυψαν ορισμένα ενδιαφέροντα στοιχεία:

Σε μελέτη μας (Petrogiannis, 1995) με 123 παιδιά, 60 με και 63 χωρίς την εμπειρία του παιδικού σταθμού, αναμενόταν ότι οι διαφορετικές πτυχές της ανάπτυξης θα επηρεάζονταν διαφορετικά από παράγοντες του πλαισίου της οικογένειας και του παιδικού σταθμού. Η έρευνα εστιάσθηκε στα ατομικά χαρακτηριστικά των παιδιών, και σε όσο το δυνατόν περισσότερες διαστάσεις της δομής και των δυναμικών διαδικασιών τόσο του οικογενειακού περιβάλλοντος για το σύνολο των παιδιών του δείγματος, όσο και του περιβάλλοντος του παιδικού σταθμού για την ομάδα παιδιών που ήταν εγγεγραμμένα.

Τα ευρήματα έδειξαν ότι υπήρχαν σταθερά κοινές επιδράσεις από τα δύο περιβάλλοντα παροχής φροντίδας στη γλωσσική ανάπτυξη και εν μέρει στην κοινωνικοσυναισθηματική ανάπτυξη. Φαίνεται, ωστόσο, ότι το κάθε περιβάλλον τείνει να ασκεί

ισχυρότερες επιδράσεις σε διαφορετικές πτυχές αυτής της ανάπτυξης. Πιο συγκεκριμένα, η ποιότητα του οικογενειακού περιβάλλοντος βρέθηκε να είναι σημαντικός προγνωστικός παράγοντας (με θετική συνάφεια) του τομέα της λεκτικής κατανόησης και έκφρασης ενώ η ποιότητα του περιβάλλοντος του παιδικού σταθμού προέβλεπε την ανάπτυξη μόνο της λεκτικής έκφρασης.

Από το περιβάλλον του παιδικού σταθμού, η πλέον σημαντική παράμετρος επιρροής στη γνωστική ανάπτυξη ήταν ο συνολικός δείκτης του επιπέδου ποιοτικής του λειτουργίας, με τη συμπληρωματική συμβολή δύο ακόμα παραγόντων: τη διάρκεια παραμονής του παιδιού στον παιδικό σταθμό και το μέγεθος της ομάδας παιδιών στην τάξη. Τέλος, από αυτά καθαυτά τα χαρακτηριστικά των παιδιών, επιβεβαιώθηκε για άλλη μια φορά ο σημαντικός ρόλος της ιδιοσυγκρασίας των παιδιών, ενώ κάποιες διαφορές διαπιστώθηκαν και ως προς το φύλο. Κοιτάζοντας λεπτομερώς τα αποτελέσματα των αναλύσεων, θα λέγαμε πως οι επιδράσεις από τα δύο περιβάλλοντα, στην πραγματικότητα εξισορροποούνται.

Τέλος, στην μελέτη της Μάντζιου (2001) διερευνήθηκε η υποβολή των ερωτήσεων (προσδιοριστικές, διερευνητικές, ρουτίνας) των παιδιών 4,5+ ετών που παρακολουθούσαν κάποιον από τους 17 παιδικούς σταθμούς της ευρύτερης περιοχής των Ιωαννίνων που συμμετείχαν στην έρευνα, ως λειτουργία της παρεχόμενης ποιότητας του παιδικού σταθμού, το είδος της συναλλαγής παιδαγωγού-παιδιών, τις καινοφανείς ιδιότητες ερεθισμάτων, τα «εκφραζόμενα συναισθήματα» της μητέρας για το παιδί της. Τα ευρήματα έδειξαν ότι η θετική συμπεριφορά της παιδαγωγού και η υψηλότερη ποιότητα του παιδικού σταθμού αποτελεί σημαντικό προγνωστικό παράγοντα υποβολής «διερευνητικών» ερωτήσεων από τα παιδιά, οι οποίες απαιτούν υψηλότερα επίπεδα συλλογισμού και αντανακλούν την αυτόνομη μάθηση των παιδιών.

Παρά τις όποιες βελτιώσεις που φαίνεται να συντελέστηκαν την τελευταία δεκαετία, ο αριθμός των προσχολικών πλαισίων (νηπιαγωγείων και παιδικών σταθμών) εξακολουθεί να κυμαίνεται σε χαμηλά επίπεδα και να μην καλύπτονται οι ανάγκες των οικογενειών και των παιδιών ενώ η ανάγκη διεξαγωγής έρευνας καθίσταται επιτακτική υπό το φως το νέων εξελίξεων (π.χ. ένα έτος υποχρεωτικής προσχολικής εκπαίδευσης). Σύμφωνα με τον Κουγιουμουτζάκη (2001): *«Η ποιότητα της καθημερινής εμπειρίας των βρεφών και των νηπίων μέσα κι έξω από τον οικογενειακό χώρο είναι μια αξία αυτή καθαυτή. Είναι μια πρόκληση για τους επιστήμονες, τους πολιτικούς και τους γονείς. Όσο δύσκολος κι αν είναι ο ορισμός της ποιότητας και η πραγμάτωσή της, οι σχετικές προσπάθειες δεν λείπουν. Η σοβαρή έρευνα, η συνεχής επιστημονική θεώρηση μαζί με τις εξανθρωπισμένες πολιτικές αποφάσεις πάνω στην ποιότητα της ανάπτυξης των βρεφών και των νηπίων μέσα κι έξω από την οικογένεια, είναι μια σοβαρή κοινωνική και ψυχολογική επένδυση»* (σελ. 12-13). Μέχρι να συμβεί αυτό, φοβούμαι πως έχουμε πολύ δρόμο μπροστά μας, εάν βέβαια ποτέ αποφασίσουν κάποιοι να τον διανύσουμε.

Βιβλιογραφία

- Abbott-Shim, M., & Sibley, A. (1987). *Assessment Profile for Early Childhood Programs: Preschool, Infant and School Age*. Atlanta, GE: Quality Assist.
- Αναγνωστοπούλου, Α. & Παπαπροκοπίου, Ν. (2003). Ο σχεδιασμός του προγράμματος «Synergie». Στο ΕΑΔΑΠ (Επιμ.), *Προς μια συνεργατική και συμμετοχική επιμόρφωση στην προσχολική αγωγή*. Αθήνα: Τυπωθήτω
- Αναπτυξιακή Εταιρεία Δήμου Αθηναίων (ΑΕΔΑ) (2003). *Έρευνα για την υφιστάμενη κατάσταση των βρεφονηπιακών σταθμών της πρωτεύουσας. Ανάλυση – Συμπεράσματα*. Αδημοσίευτη τεχνική έκθεση. Αθήνα.
- Barnes, J. (2001). Η αξιολόγηση των υπηρεσιών παροχής φροντίδας και αγωγής με τη χρήση μεθόδων παρατήρησης. Στο Κ. Πετρογιάννης & Ε.Κ. Melhuish (Επιμ.), *Προσχολική ηλικία: Φροντίδα – Αγωγή – Ανάπτυξη*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Blum, M. (1983). *The day care dilemma*. Lexington, MA: Lexington Books.
- Bredenkamp, S. & Copple, C. (1997). *Καινοτομίες στην προσχολική εκπαίδευση: Αναπτυξιακά κατάλληλες πρακτικές στα προσχολικά προγράμματα*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Bronfenbrenner, U. (2005). *Making human beings human: Bioecological perspectives on human development*. London: SAGE
- Dahlerg, G., Moss, P., & Pence, P. (1999). *Beyond quality in early childhood education and care – Postmodern perspectives*. London: Falmer Press.
- Dragonas, T., Tsiantis, J. & Lambidi, A. (1995) Assessing quality day care: the Child Care Facility Schedule. *International Journal of Behavioral Development*, 18, 557-568.
- ΕΕΤΑΑ (2005). *Καταγραφή παιδικών και βρεφονηπιακών σταθμών των ΟΤΑ*. Αδημοσίευτη τεχνική έκθεση. Αθήνα: ΥΠΕΣΔΑ-ΚΕΔΚΕ.
- Harms, T., & Clifford, R. M. (1980). *Early Childhood Environment Rating Scale*. New York: Teachers College Press.
- Harms, T., Cryer, D., & Clifford, R. M. (1989). *Infant/Toddler Environment Rating Scale*. New York: Teachers College, Columbia University.
- Κουγιουμουτζάκης, Γ. (2001). Πρόλογος. Στο Κ. Πετρογιάννης & Ε.Κ. Melhuish (Επιμ.), *Προσχολική ηλικία: Φροντίδα – Αγωγή – Ανάπτυξη*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Laloumi-Vidali, E. (1998). Parental expectations of early childhood services for preschool children: The case of policy change in Greece. *International Journal of Early Years Education*, 6(1), 19-30.
- Λαμπίδη, Α., & Πολέμη-Τοδούλου, Μ. (1992). Το παιδί προσχολικής ηλικίας: Θεσμοί της πολιτείας, χώρος και διαδικασίες κοινωνικής ένταξης στη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα. *Ψυχολογικά Θέματα*, 5(4), 325-347.
- Lerner, R.M., Jacobs, F., & Wertlieb, D. (Eds.) (2005). *Applied developmental science – An advanced textbook*. Thousand Oaks, CA: SAGE.
- Μάντζιου, Τ. (2001). *Οι ερωτήσεις των παιδιών, η ποιότητα του παιδικού σταθμού και τα συναισθήματα της μητέρας*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή. Παν/μιο Αθηνών/ΤΕΑΠΗ.
- Melhuish, E.C. & Πετρογιάννης, Κ. (2007). Η σημασία της ποιότητας στα προσχολικά πλαίσια φροντίδας και εκπαίδευσης – Το παράδειγμα της Μεγ. Βρετανίας. *Λόγια παιδαγωγών*, 7(Ιαν.-Μαρ.), 6-18.
- Melhuish, E.C. & Petrogiannis, K. (Eds.) (2006). *Early childhood care and education – International perspectives*. London/New York: Routledge.
- Μπόουλμπυ, Τζ. (1995). *Δημιουργία και διακοπή των συναισθηματικών δεσμών*. Αθήνα: Καστανιώτης.

- Παπαθανασίου, Α. (1997). *Προγράμματα και δραστηριότητες στους Κρατικούς Παιδικούς Σταθμούς*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή. Ιωάννινα: Παν/μιο Ιωαννίνων/Φ.Π.Ψ..
- Παραπροκοπίου, Ν. (1988). *Les structures d'accueil pour les enfants de moins de trois ans en Grèce. Réflexions critiques et perspectives d'avenir*. Doctorat de 3ème cycle. Paris: Université Paris V René Descartes.
- Παραπροκοπίου, Ν. (2003). Δημόσιοι παιδικοί σταθμοί: χθες, σήμερα, αύριο. Στο ΕΑΔΑΠ (Επιμ.), *Προς μια συνεργατική και συμμετοχική επιμόρφωση στην προσχολική αγωγή*. Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Petrogiannis, K. (1995). *Psychological development at 18 months of age as a function of child care experience in Greece*. Unpublished doctoral dissertation. Cardiff: University of Wales.
- Petrogiannis, K. & Melhuish, E.C. (1996) Aspects of Quality in Greek day care centres. *European Journal of Psychology of Education*, 11, 177-191.
- Πετρογιάννης, Κ. (2003). *Η μελέτη της ανθρώπινης ανάπτυξης: Η οικοσυστημική προσέγγιση*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Πετρογιάννης, Κ. & Melhuish, E.C. (Επιμ.) (2001). *Προσχολική ηλικία: Φροντίδα – Αγωγή – Ανάπτυξη*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Roopnarine, J.L. & Johnson, J.E. (2006). *Ποιοτικά προγράμματα προσχολικής εκπαίδευσης– Παραδείγματα από τη διεθνή πρακτική*. Αθήνα: Παπαζήσης
- Tsakiri, Th. (1999). *A survey of parental, teachers', and local authority's perception of nursery provision within a single district of Athens*. Unpublished Master thesis. London: Institute of Education.
- Tsiantis, J., Caldwell, B., Dragonas, T., Jegede, R.O., Lambidi, A., Banaag, C. & Oakley, J. (1991) Development of a WHO Child Care Facility Schedule (CCFS): A pilot collaborative study. *Bulletin of the World Health Organisation*, 69(1), 51-57.
- Τσιάντης, Ι. κ.συν. (1988). Προκαταρκτικές παρατηρήσεις από την αξιολόγηση της Κλίμακας Παροχής Παιδικής Μέριμνας της Παγκόσμιας Οργάνωσης Υγείας σε παιδικούς σταθμούς της Αθήνας. *Ιατρική*, 54, 57-62.
- Zigler, E.F. & Finn-Stevenson, M (1999). Applied developmental psychology. In: M.H. Bornstein & M.E. Lamb (Eds.), *Developmental psychology – An advanced textbook*. London: Lawrence Erlbaum Associates.

Διεύθυνση Επικοινωνίας

Κωνσταντίνος Πετρογιάννης, Τμήμα Επιστημών της Εκπαίδευσης στην Προσχολική Ηλικία (ΤΕ-ΕΠΗ), Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, 68100 Αλεξανδρούπολη
Email: kpetrogi@psed.duth.gr